

Θρήνος και τελετουργία

MARGARET ALEXIOU Ο τελετουργικός θρήνος στην ελληνική παράδοση, **μτφρ. Δημήτρης Ν. Γατρομναλάκης και Παναγιώτης Α. Ροϊλός, έκδοση Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2002**

Το βιβλίο από μπορεί σήμερα να λογίζεται ανάμεσα στα κλασικά του είδους. Η θεματική του πληρότητα και η διεξοδικότητα των επιχειρημάτων του το έχουν κάνει περισσότερο βιβλιογραφικά βοηθήματα για τους ερευνητές που ασχολούνται είτε με τα παρκα έθιμα και τελετουργικά είτε με τον ελληνικό πολιτισμό από εθνολογική ή ασό λογογραφική άποψη έχει ακόμα να προφέρει αρκετά πράγματα στον αρχαιολογικό, στον μελετητή του ανατολικομεσογειακού πολιτισμού εν γένει, αλλά' από κάποιες απόψεις και στον ιστορικό της λογοτεχνίας και στην εθνομουσικολογία. Η παρουσίασή του στα ελληνικά, στη σημερινή αναθεωρημένη του έκδοση από τους ίδιους τους Έλληνες μεταφραστές, κλιμακεί την εγγύτητα βιβλιογραφία με μία πολύτιμη πηγή, όχι μόνο για τους ερευνητές οι οποίοι, όπως ή άλλως, το γνωρίζουν και αναφέρονται επανέως σ' αυτό, αλλά και για το μη ειδικό, καλύτερη γνώση κοινό, δεδομένου ότι ο απλός τρέπος με τον οποίο είναι γραμμένο και η ειλικρίνεια με η οποία διαβάζεται (προφανώς χάρη και στην παρουσία μετάφραση) το κάνουν ένα κυριολεκτικά απολυταίως ανάγνωσμα.

Η Μάργκαρετ Αλεξίου, κήνη του μεγάλου μαρξιστή αρχαιολογιστή George Thomson, διδάκτωρ της κλασικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο του Καίμπεριτζ και συνεργάτης πολλών άλλων επιστημονικών ιδρυμάτων, με ειδικότητα επίσης στη βυζαντινή και νεοελληνική φιλολογία, ήταν αναμφίβολα από τα πιο κατάλληλα εξοπλισμένα πρόσωπα για τη διεκπεραίωση ενός τέτοιου έργου. Διαθέτοντας πλήρως και επιστημονικά της εφόδια μια μεγάλη αγάπη για τον ελληνικό κόσμο, με τον οποίο την έδεσαν προσωπικοί φιλικοί και συγγενικοί δεσμοί, πραγματοποιήσε εκατοντάδες επιστάσεις έρευνας στη δεκαετία του '60, που σε συνδυασμό με την αναδίφηση σ' ένα τεράστιο γραμματικό υλικό μπόρεσε να δώσει έναν τόσο συνηθισμένο καρπό. Αναμενόμενο της έρευνάς της ήταν αφιέρως ο τελετουργικός θρήνος, και αυτή η διεκπεραίωση είναι απαραίτητη προκειμένου να ξεχωριστούν ένα είδος προφορικού και λαϊκού που επεξεργάζεται σε ειδικές τελετουργικές συνθήκες — που θύνατο και την τυφή ενός προσωπικού προσώπου — από το λόγο είδος που φέρει το ίδιο όνομα και ανήκει περισσότερο στην ιστορία της λογοτεχνίας, καθώς έχει χάσει τους δεσμούς του με το τελεστικό συμβαδίζονα. Βεβαίως η συγγραφέας θα ασχοληθεί εν παρόμοιο και με το τελενειακό αυτό είδος, συνεισφέροντας μάλιστα πολλές κρίσιμες παρατηρήσεις στην έρευνά του, αλλά πρώτως για να δείξει τους γενετικούς δεσμούς που το συνδέουν με το προφορικό του αντίστοιχο και να

μαρφοκό καταλύεται που διατηρεί από εκείνο ως πενήντα πωτής ακριβώς της καταγωγής.

Εξέκον που εν πρώτους είναι συνήθιστο στην προσέγγιση της Μ. Αλεξίου είναι η διακροτική μπαρά κατά μήκος ενός πολιτισμού που παρουσιάζει τα ιδιαίτερα μακροπρόθεσμο και καπιταλιστικό από δογματικές ιστορικές τομές. Υποψιάζεται κανείς ότι μέρος του ενθουσιασμού με τον οποίο υποδέχθη-

Το Φώτης ΤΡΕΖΑΚΗ

κε το έργο η ελληνική λογοτεχνία οφείλεται στο ότι μούζει να δίνει τροφή στο ιδεολογικό επιχειρήμα περί «αδιόριστοσ συνέχειας του ελληνισμού». Αναδοκόντας ως πρόθεσις της συγγραφέως ελέγχετα ιδεολογικές είναι, και ότι το ίδιο το υλικό απαιτεί μια τέτοια προσέγγιση. Εν πρώτους, όμως και η ίδια παρατηρεί, η ενταπιστική ομοιογένεια στον θρήνο και στο μορφοκό από την πρώιμη αρχαϊκή εποχή μέχρι τη σύγχρονη αγροτική Ελλάδα μπορεί να οφείλεται εν μέρει στην ομοιότητα και την επαναληπτικότητα που παρουσιάζουν τέτοιες επατελέσεις σε όλους σχεδόν τους πολιτισμούς του κόσμου δεύτερον, και σημαντικότερο, οι τομές και οι ρήξεις δεν παραβλέπονται ούτε συγκαλύπτονται, μόνο που η εσωτερική λογική του υλικού τις διατάσσει διαφορετικά ασ' ότα επατελέσονται οι συνθήκες ιστορικές περιοδολογοίσεις: για παράδειγμα, η οριστική του γορκό θρήνο εκ μέρους των γυναικών αγρηνών του νεοκό, με στοιχεία αρχαιολογικά ασ' ότα επατελέσονται για την ευρώπεια της κοινωνικής τάξης, θα γίνει δύο φορές ανανεώμενο ηθικός απαξίωσης και πολιτικός απογορευτικός — μία φορά στην υφηναιμένη ελληνική πόλη, ακολουθώντας τη νομοθεσία του Σόλωνα και του Κλεισθένη, και μία φορά στο πρώιμο Βυζάντιο από τους εκκλησιαστικούς Πάπες. Η αντοχή του λαϊκού πολιτισμικού εντίκων και οι συναδελφικές συνθέσεις και αφομοιώσεις, όπως άλλωστε και η οριστική του φθορά υπό συνθήκες προοίνως εκμοντερνισμού, είναι ζητήματα που απαιτούν συγκεκριμένη και πάντα ειδική ιστορική ανάλυση, προς την κατεύθυνση της οποίας δίνει κάποιες σημαντικές νύξεις η συγγραφέας.

Τς σημαντικότερες εκλεχίες παρουσιάζει η δομική ανάλυση στην οποία υποβίλλει η Μ. Αλεξίου τον θρήνο. Το πρώτο και αναμφισβήτητο χαρακτηριστικό είναι η αναφωνική του δομή, και αναλύοντας το η συγγραφέας θα εμφανίσει ταυτόχρονα τη σημασιολογική διάκριση μεταξύ των όρων θρήνος και γόος: πιθανόντας αρχικά υφιστάμενο δύο ομάδες συγγενών, εξ αίματος και εξ αγχιστείας (οι τελευταίες είναι που αρχίσει να μύλλον ανακιναισταθήσαν από ειδικές συνθήκες θρηνητικής, μη συγγενείς του νεοκό), όπου στον ανεξέλεγκτο γορκό ολοκληρώνουν πρώτων αναποκρινόταν ο περισσότερο μελωδία και παρηγορητικός θρήνος των δεύτερων. Από τα μορφοκό στοιχεία τυπικά είναι ο διατεταρτομένος διάλογος ανάμεσα στον έξαρχο και τον γορκό και ανάμεσα στις δύο χορικές ομάδες: αν ο τελευταίος διάλογος

ανταναλά ακριβώς την αντανακτική δομή που είδαμε παραπάνω, ο παρκαρχος ρόλος του έξαρχου υποδηλώνει την αυξανόμενη εννεχνολογική του θρήνου, που θα οδηγήσει ενέλεια στη μορφοποίηση διακριτών φιλολογικών ειδών (θρήνος, κομμός, ελεγεία, εγκώμιο, επαίσιμος κ.λπ.). Στα περισσότερα εν' αυτά, παρά τις άλλες εκλεχτικές τους μεταμορφώσεις (απόσταση από τις τελευταίες συνθήκες, αποβολή του μετρικού περιμορμού κ.ο.κ.) διατηρείται το δεύτερο από τα μεζονα μορφοκό στοιχεία του θρήνου: η τριμερής δομή, που ξεκινά με επίκληση του νεοκό, προχωρεί σε ανασάπωση της ζωής και των περκαρμένων του και επατελεί στην επίκληση. Πιο αποκαλυπτικό εν' όλα όμως αποδεικνύεται το πρώτο μορφοκό στοιχείο του θρήνου, η στροφική επωδός. Σε μια καταπληκτική ανάλυση η Μ. Αλεξίου θα δείξει την προέλευσή της από τη μαγική επωδή — με άλλα λόγια, έναν «δέσμο θήνο» η μια μαγική ρήση που έχει σκοπό ακριβώς να εκπαινερί τον νεκό στη ζωή, το βαθύτερο και το πιο πρωτόγονο στοιχείο στη θρηνητική τελετουργία.

Ο θρήνος με την πρώτη έννοια δεν περιορίζεται μόνο στα ελαθιανά δράματα. Αξιοσημείωτα σε περιστασιακά όπως η κωμωπική πόλεων, η αλλαγή θρησκείας, η φηγή στον ξενεταία, ακόμα και σε ορισμένες όψεις του γάμου. Τόση η τελενεια κλειστά είναι εξαιρετικά αποκαλυπτική και, παρά η συγγραφέας κάνει ήδη ορισμένες διορθικές παρατηρήσεις, σέφεται κανείς ότι η ανάλυση των δομικών χρέτων ανώνισμα σε θρηνητικές και γαμικές επατελέσεις θα μπορούσε να οδηγήσει πολύ πιο μακριά, δείχνοντας κάτι περισσότερο από την οδύνη του αποχωρισμού ενός μελούς από τη συγγενική του ομάδα: μια κοινή — και πολιτισμικά απωθημένη — συμβολική λειτουργία της οργάνωσης σεξουαλικής αποχλίνωσης και του ίδιου του θανάτου, που διαπερνούν τον κών στην προαρχική και απεπλήρηθη σημασιολογία μέρη του γομμοκό γόους, ως διαρκώς ανανεώσης της ανθρώπινης ζωής και του κόσμου. Εδώ όμως ξεκινάει μια άλλη, μεγάλη ιστορία, που θα μας οδηγήσει στις πιο μυστηριώδεις και αδερνιγμένες περιοχές της αρχαίας θρησκείας — και από εκεί, ίσως, στις πηγές της ίδιας της θρησκείας εν γένει!

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για μια πρώτη νήθρας από την κατασκευή βλ. τον πρόσθετο σχολιασμό τόμο θήνος και σημασιολογία ορισμάτων (Αρχαίοτετα, Θεολογία 2003), εκμ. Φώτης Τρεζάκης. Τα άρθρα του Σπύρου Πάργου (130-187) και της Ελένης Ψυχγοπού (364-403) παρουσιάζουν ιδιαίτερη συνάφεια με τα ζητήματα που ασχολούνται εδώ.

Ο Φώτης Τρεζάκης είναι δοκιμογράφος.

